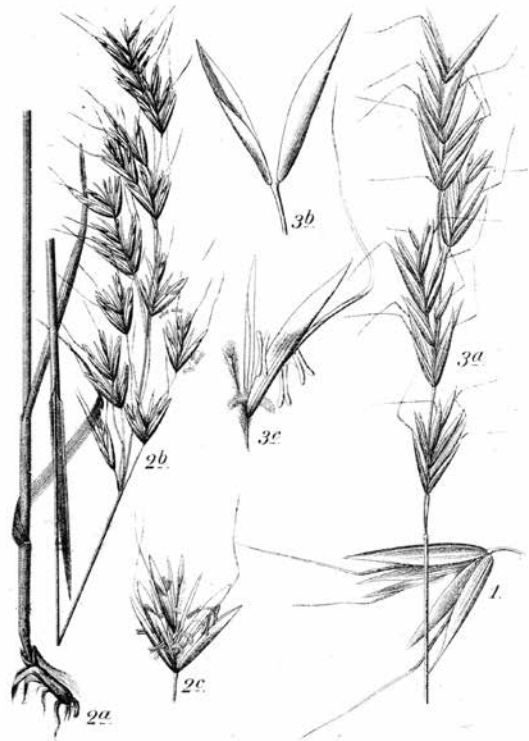

FLYVEHAVRENS KULTURHISTORIE

Flyvehavren (*Avena fatua* L.) forekommer som arkæofyt (oldtidsstamform) i hele Europa, Nordafrika, Nordamerika, Australien, det vest-, nord- og østlige Asien. Den oprindelige steppeplantes frugter holder en hvilepause, der afbrydes af forårsfrostene; de kan derfor ikke spire i et mildt vinterklima.¹

Man troede siden klassisk oldtid, at havre, rug og hvede kunne forvandle sig - "udarte" til flyvehavre. Østfrisiske marskbønder mente, at den opstod af overvintrende kulturhavre.²

Nogle påstår, at denne art er forvandlet af byg og går tilbage igen til sin første art. Hvor naturstridig ... denne forvandling end synes, så vover dog de største natur- og agerkyndige ikke at nægte denne mulighed. Det rimeligste synes at være, at denne kornart finder her ligesom sit rette hjem, den vokser derfor villigere og hurtigere end byggen, der da kvæles af samme og synes at være forvandlet. (1782)³

1. Flughafer, *Avena fatua* L.
2. Flaumhafer, *A. pubescens* L.
3. Wiesenhafer, *A. pratensis* L.

Havre (Avena), ur Johann Georg Sturm, Deutschlands Flora in Abbildungen, 1796.

TRANSMUTATION

Endnu medio 1800-tallet påstod den engelske professor James Buckman, at nogle dyrkede havresorter på mager jord og under dårlig kultur blev forvandlet til flyvehavre, og at denne omvendt ved omhyggelig pasning og selektion

på velgødet jord i løbet af nogle år gik over i former helt eller næsten identiske med de dyrkede. I et foredrag 1852 i det britiske Videnskabernes Selskab erklærede Buckman, at han eksperimentelt *bekræftede overbevisningen hos farmerne i Gloucestershire, som mener, de ikke kan avle havre, fordi den udarter til flyvehavre.*⁴

Da havren i overvejende grad fremmedbestøves, kom det ofte til krydsninger mellem *Avena sativa* og den deri talrigt repræsenterede *A. fatua*, som havde morfologisk lighed med snart den ene og snart den anden art. Ud fra de fatuoide typer hos hexaploid sædhavre, med lange grove stakke kan man slutte, at kulturtypen opstod via en ”hæmningsfaktor” for vildplantens særlige kendetegn. 1883–1921 mente en række forfattere at kunne påvise en ubrudt kæde af overgangsformer mellem *A. sativa* og *A. fatua*. Svenskeren Nilsson-Ehle (Svalöf) fandt blandt 50–60 000 havreplanter fem typer flyvehavre, der måtte være spontane mutationer, og tillagde denne ”udartning” en særlig betydning i fremavlen af nye havresorter.⁵ Hans påstand blev 1918 stærkt imødegået af tyskeren August Zade: *Ikke det mindste holdepunkt taler for, at det drejer sig om andet end krydsningsprodukter,*⁶ andre afviste endda muligheden af bastardering mellem de to havrearter.

Tredive år senere fik transmutations-ideen en sidste kortvarig genopblomstring under Lysenko-perioden i USSR. 1949 modtog Lenin-Akademiet (Moskva) fra en sibirisk landmand et havreaks med flyvehavre-kerner fundet mellem ca. 5 000 normale aks. Tidsskriftet *Agrobiologi* kunne snart melde om andre fund. 1952 hævdede den czekiske statspristager A. Kletsha, at både havre, hvede og rug kan udarte til flyvehavre.⁷ Samme år fremstillede planteфизиologen Nowikow på landbrugsinstituttet i Leningrad flyvehavre af lysbehandlet havre, medens M. Kisseljuk opnåede samme resultat med lave temperaturer.⁸ Boris Smirnow fandt 1953 ved Stalingrad

en flyvehavre fremvokset af en hvedekerne,⁹ på Lenin-Akademiet blev fremvist frø af flyvehavre fundet i et hvedeaks ved landbrugsskolen Kurgan.¹⁰ 1956 meldes det samme om kvikgræs.¹¹

HISTORISKE UDREDNINGER

Flyvehavren anses almindeligvis for at være stamformen til sædhavren (begge har 42 kromosomer), men Coffmann påviser (1942), at alle hexaploide havrearter stammer fra *A. sterilis* (gold havre).¹² På de kaspiskkaukasiske stepper eller i Turkestan forekom flyvehavren som ukrudt i emmer og byg og førtes med sædekorn til Mellemeuropa. Man har fundet dens kærner, der måske blev samlet til foder eller føde, i svejtsiske bopladser fra bronzealderen samtidig med bopladser fra bronzealderen, et større depot fra Hallstatt-tiden (700–450 f.Kr.) ved Merseburg og i Ungarn. Den kom formentlig til Danmark i bronzealderen samtidig med den dyrkede havre; det kan dog være sket allerede i yngre stenalder.¹³ Under bronzealderens klimaforværring kunne meget af det dyrkede korn ikke overvintre, og *Avena fatua* ssp. *stiva*, der havde fået en kulturplantes egenskaber, vandt terræn. Der er aftryk af frøene i vore lerkar fra romersk jernalder (0–300 e.Kr.) og folkevandringstiden (300–500); de ældste engelske kærnefund stammer fra tidlig jernalder.

Både *Avena fatua*, *A. sterilis* og *A. sativa* var plagsomt ukrudt i romerriget. Cato (234–149 f.Kr.) skriver: *Kornet skal hakkes og luges to gange for at fjerne havren (De rustica 375);* dens optræden viste en uduelig ager – Cicero (106–43): *Således kan heller ikke en kornmark med dens tætte og fyldte aks være velsignet, når der findes vilde havreplanter i den (De finibus bonorum 5,30,91),* og i Ovis’s festkalender fra tiden omkring Kristi fødsel advares: *Lad ingen flyvehavre komme frem i dyrket ager!* Anvendelsen af havre som kvægfoder nævnes først i

Columella's agerbrugslære ca. 60 e.Kr.: *Man sår havre for at fodre med den som grøn eller hø og høste nye kærner.*

Vi skal helt frem til Hieronymus Bock's tyske urtebog 1539 for at finde den ældste trykte omtale af flyvehavren. I et stort kapitel med overskriften *Von Quecken und Dortk्रेutern* hedder det, at der på adskillige tørre enge, i markskel og på stråtage gror et ukrudt, hvis aks ligner havrens, men ikke indeholder nogen (anvendelige) kærner. *Plinius mener dette græs, når han siger, at havren er det første (værste) ukrudt i kornet, og det kaldes jo også hos os havre, dog ikke kun det, men gauchhaber (gauch - nar) og mäusehaber.* I kapitel 27 om havren skriver Bock, at der findes to slags, en tam og en vild; det vedføjede træsnit viser to planter, hvoraf den ene utvivlsomt er *A. sativa*, det andet strå med to stakke på lange smalle småaks kan være umoden flyvehavre.

FLYVEHAVRENS LOKALNAVNE

De kraftigt behårede frugter føres med af vinden – da de er ret tunge dog sjældent over længere distancer. Alligevel mente man, at dette ukrudt kunne flyve videnom og pludselig optræde massevis i en landsdel, hvor det ikke før var kendt.

Navnet *flyvehavre* er fællesnordisk og bruges i dansk litteratur fra 1622, svensk 1751ff. og norsk endnu senere (plantens oprindelige norske navn er *landhavre*). Sv. *flyg-*, *flughafre* forklares 1849 med, at *den flyver og spreder sig, idet frøgemmerne er tæt besat med hår og således meget bevægelige for vinden*¹⁴ jnf. tysk *windhaffer* 1776ff.¹⁵ Men forleddet *flyve-* kan også være brugt i en overført betydning sigtende til plantens næsten eksplosionsagtigt hurtige spredning. Navnet blev omdannet til *fløjhavre* (Bornholm 1757ff., Sydfyn) og *flovhavre* (Nordvestsjælland, Langeland, Bornholm);

Flyvehavren, (Avena fatua)ur Janus Kops, Flora Batava, 1844.

af *flughavre* opstod *fluhavre* (1688–1796), der atter blev omtydet til *fluehavre* (1796–1877) idet småaksets to lange knæbøjede og spiralsnoede, delvis sorte stakke fra avner omkring en brun, lodden kerne blev sammenlignet med – og hele planten kaldt – *flueben* (1837ff.), flamsk ”myggeben” og hollandsk ”små fugleben”,¹⁶ medens dansk *myggeben* (1793)¹⁷ snarere gælder *A. strigosa* (purhavre), der også kaldes *fluehavre* og *flueben*, i Nordvestjylland *skarnbasseben*.¹⁸

Alt efter luftens fugtighedsgrad bøjer og drejer de hen over jorden, evt. borer sig ned i den. Engelske tryllekunstnere brugte frøene til at spå med; anbragt i en fugtig hånd eller når der var åndet på dem, så byfolk undrende, hvordan de vred og vendte sig, og fik fortalt,

at det var benet af en arabisk edderkop eller en magisk flue.¹⁹ Man sagde i Norge, at kerne-erne om natten søgte ly i de stendynger, som der mange steder lå mange af; de kryber op af ladens tømmervægge og findes ofte i korntør-rehusenes tage.²⁰ *Kærnerne kryber selv ud af ske-derne, fra laget (i laden) hen til væggene* (Linné 1748)²¹ – jnf. *krybehavre* 1860ff. fra norsk.

Mange folkelige synonymmer til ukrudts-planter har dyrenavn som nedsættende for-stavelse – for flyvehavrens vedkommende gæl-der det *gåsehavre* (ca. 1700), *svine- og sohavre* (1848), norsk *heste-, svinhavre*,²² sv. *mushavre* (1600-t, vel fra tysk), finsk ”ulvehavre”, tysk ”kattenhavre”, baskisk ”hundeur”.²³ Artsnav-net *fatua* betyder gold, tom, hertil svarer det nutidige *goldhavre*,²⁴ endvidere tysk *gauch-hafer* (se ovenfor) og *taubhafer* ”døvhavre” 1561ff., fransk *folle-avoine* (folie - naragtig) og *loquiouk* ”forbandet”,²⁵ spansk *avena loca* ”for-rykt havre”, eng. *poor oat* – jnf. finsk talehuk-kakaura (hukka - fordærv, kaura - havre 1683). *Zigeunerhafer* er ligeledes et nedsættende øgenavn.

Den ”golde” og unyttige vild havre måtte være sået i ageren af et drilagtigt væsen som den nordiske mytologis Loke – man kaldte den derfor *Lok(k)es havre* (ca. 1700–1877), desuden myldrede dette ukrudt frem i den varme årstid, hvor man så luftens flimrende bevægelse ved horisonten: ”det er Lokes hav-resæd”, ”nu sår Lokki sin havre”.²⁶ Svensk har *lokehavre* og *pukhavre* (puke = djævel, trold), norsk *trollhavre*. Et sagn fra Estland fortæller, at Gud såede en mark og der kom rug op, djæ-velen efterlignede ham men høstede kun *karu-kaerad* (bjørnehavre).²⁷ I et fransk sagn beder troldkvinden Dinan en ammende kvinde om lidt mælk til sin syge dreng; bedstemoderen er bange for at heksen skal gøre ondt med mæl-ken og giver hende havre- og hvedemel udrørt i vand, Dinan hævner sig ved i markerne at så flyvehavre, som kvæler kornet hvis man ikke trækker den op.²⁸

Andre navne: *vildhavre* (1622ff.), *sorthavre* (1775), *skæghavre* (1793, fra tysk 1566ff.), *svin-delhavre* (Bornholm), engelsk (Kent) *longtails* ”langhaler”.

UDBREDELSE

Botanikeren P. Kylling skriver 1688, at vild-havren findes mange steder, især i bygmarker. Ifl. den bornholmske amtmand J. C. Urne forekom den i 1700-tallet så talrigt i havre- og bygmarkerne, at den sine steder næppe blev regnet for ukrudt: *Når sæden står i vækst skulle man ved påsyn tvivle, om byg eller havre egentlig blev udsæet der; den gror også i korn, ærter og vikker, men aldeles ikke i rug eller hvede*,²⁹ hvo-rimod det fra 1780 oplyses fra Langeland: *Den såkaldte flyvehavre er af ingen betydenhed uden for så vidt den vansirer sædens afgrøde sålænge den står på ageren, da den forresten ingen frugt sætter og kommer vist af al for lang vedblivende drift af jorderne*.³⁰ Godt et århundrede senere (1911) optræder flyvehavren *hist og her som ukrudt i vintersæden, hyppigst hvor der jævnlig dyrkes vårsæd flere år i træk, idet den i mar-ken spildte kærne kan ligge spiredygtig i jorden vinteren over*. I sædekorn er frøene hyppigere i toradet byg end i havre, fordi der som følge af byggens tidligere modning kommer flere flyvehavrekærner hjem med denne end med havren.³¹

At dømme efter datidens omtale blev vild-havren endnu ikke regnet for et særlig ondartet ukrudt. Først fra midten af vort århundrede blev man klar over, at der fandtes flyvehavre over næsten hele landet. Ikke fordi den plud-selig havde bredt sig stærkt, men nu hørte og læste man om den store skade, den kunne forvolde, og blev opfordret til at bekæmpe den. Der var store forekomster flere steder på Sjælland og Sydfyn, i Øst- og Midtjyl-land, navnlig på Langeland og ganske særlig

Lolland-Falster, hvor den fra ca. 1940 bredte sig med foruroligende hast og på Vestlolland hærgede som en hel "pest".³²

Af 28 vestlollandske landmænd, der 1945 blev spurgt, hvornår det første større angreb satte ind, opgav fire fra tiden omkring 1920, otte 1930, fire 1935 og elleve 1940. 38 af 83 ejendomme med flyvehavre fik den først efter 1930. Som årsager til ekspansionen nævnte størs-teparten de tidligere modne bygsorter (sml. ovenfor), indslæbning med udenlandsk foderkorn ca. 1930, spredning fra naboer og andels-tærskværker. Ved eftersynet af et sådant umiddelbart før tærskningen hos en parthaver fandtes 450 vildhavrekærner alene i kanten af skumsoldet.

1947 skrives: *Den som ikke har set flyvehavren kan næppe forestille sig, hvor ondartet et ukrudt den er. På Vestlolland ... er mange landmænd ved at få grå hår i hovedet af den.* Og ikke uden grund. Sommeren 1947 fandt man på nogle ejendomme op til 230 vildhavreplanter pr. kvadratmeter (den normale plantebestand i en kornmark er ca. 300 pr. m²); et sted blev høstudbyttet af byg reduceret til fire fold. Den her almindeligste form (rødbrun, stærkt behåret, meget kraftig stak) kan blive godt to meter høj og sætte 3 000 frø. På stubjorden efter en stærkt angrebet afgrøde lå der 1 000–1 400 kærner pr. m². 1946 undersøgetes et 2 375 ha stort landbrugsareal, hvoraf iflg. marksyn og ejernes oplysninger ca. 1 800 ha eller 76 pct. var mere eller mindre befængt; af 96 besøgte ejendomme havde 54 flyvehavre. Endnu 1954 blev i en kornmark på Vestlolland optalt ca. 4 mill planter pr. ha.³³

Fra 1700-tallets Norge og Sverige meldes ligeledes, at flyvehavren er et meget almindeligt markukrudt.³⁴ Den kunne i Norge tvinge folk fra gården. Da man 1725 udarbejdede en ny matrikel for Elverum, blev det tilrådet at nedsætte grundskylden for mange gårde motiveret af *deres vanartethed mod flyvehavre*. Seljes bønder skal have gjort Gud det løfte,

at hvis de slap fri for *landhavren* ville de aldrig så korn på søndage. Siden blev der langt mindre af flyvehavre, men den holdt sig visse steder (bl.a. Gudbrandsdalen) og vandt i vort århundrede igen terræn, måske som følge af ensidig kornavl, desuden blev folk nu mere opmærksomme på problemet.³⁵

Den svenske landøkonom A. J. Retzius skrev 1806, at flyvehavren er *et ganske ondartet græs, som tager mere og mere overhånd og fordærver ikke alene flere slags vårsæd, jeg har også set den vokse frodigt blandt lucerne, mere sjældent i vintersæd*.³⁶ 1880 hedder det, at flyvehavren er *på mange steder en virkelig landeplage*.³⁷

I Nordamerika havde vildhavren 1885 *de senere år udbredt sig med påfaldende hurtighed*; ved Stillehavskysten var store områder så dækket med flyvehavre som blev den dyrket. Den har været et meget besværligt ukrudt i australske hvedemark; tusinde af acres var så fyldt med det, at de ikke kunne tilsås, i New South Wales mindskede det høsten med ikke færre end to trediedele (1911).³⁸

BEKÆMPELSE

Flyvehavren kunne bekæmpes med renere udsæd, marklugning og andet sædskifte; i de fleste egne indså man dog, at en effektiv bekæmpelse endsiges udryddelse var uigen-nemførlig.³⁹ *En vel erfaren avlingsbruger her på Bornholm beretter at havre for nogle år siden i sædetiden blev blødt ½ td. byg i almindeligt vand for at kunne fraskilte og afskumme den skadelige flyvehavre (1757)*.⁴⁰ Der står i landøkonomen C. G. Rafn's flora 1796, at

mellem alt korn, særlig mellem vintersæden, er dette græs et farligt ukrudt, de hårede frø bortføres let af vinden, udbreder sig i betydelig mængde, udsuger jorden og fortrænger

den nyttigere sæd. Den bedste måde at udrydde det på er at beså jorden med flerårige foderurter; i det første år går flyvehavren med op, men den taber sig efterhånden, så når ageren igen skal pløjes til korn mærkes den ikke mere.⁴¹

Hans samtidige kollega G. Begtrup anbefaler at behandle en meget uren ager som til byg, men i stedet så havre og vikker til kreaturfoder.

Såsnart man ser, at den vilde havre vil skride i røsme (aks), afslås havren og vikkerne at ikke nogen af den vilde flyvehavre og de andre skadelige vækster skal modnes og kaste sin sæd på ageren. Skal ageren, som allerede er uren, besås med byg, må det ske meget sent således at vildhavren, der da er opløbet, kan forstyrres af ploven.⁴²

Landbrugslærere foreslog at vente med forårspløjningen og at så, indtil flyvehavren var spiret, samt renluge et mindre til såsæd bestemt agerstykke.⁴³ Aflugning var helt til hormonpræparaternes fremkomst den eneste virkelige effektive bekæmpelsesmetode, men et stort og ofte uoverkommeligt arbejde. En mand var 22 dage a 10 timer om at luge en hektar og bære aksene ud af marken, alligevel fandtes bagefter gennemsnitlig 14 aksebærende planter pr. m²; på en lollandsk ejendom brugte man sommeren 1948 315 mandstimer til lugning af 6 ha kraftigt angrebet bygmark. Det blev endog forsøgt med flammekaster at afsvide aksene, der ragede op over afgrøden, og afbrænde stubben for at ødelægge kærnernes spireevne.

Da flyvehavren fortsat var/er en alvorlig trusel mod dyrkningen af såsæd og kornavl i det hele taget, tog landbrugsministeriet og landbrugets faglige organisationer initiativet til loven af 26. april 1956 om plantens bekæmpelse med lugning, sprøjtning og ren udsæd. Den blev revideret og delvis skærpet 21. marts 1959, 7. februar 1962, 1. juli 1971 og 11. april

1975. Statens Plantetilsyn konstaterede 1971, at 51.3 pct. af 1 553 undersøgte ejendomme i 23 fynske sogne havde flyvehavre, 21.8 pct. af 7 061 i 92 jyske sogne. Det har flere gange grebet ind mod salg af importeret julepynt og tørrede blomsterbuketter indeholdende flyvehavre.

Linné så under rejsen 1746 gennem Västergötland vildhavren i alle agre; den gjorde landmanden meget besvær, han bekæmpede den ved at lade marken ligge brak et år med flittig bearbejdning, men *da naboens agre for det meste er besåede, sagdes vildhavren at blæse og flyve ud af hans marker til de brakkede og således smitte dem næste år.*⁴⁴ På sin skånske rejse tre år efter fandt han den også her i kornet. Bønderne troede den bedst kunne udryddes med lavmessrug og den megen gødning, som bruges til den.⁴⁵ I en forelæsning 1770 sagde Linné:

Når den kommer i sæden forøger den sig således, at al anden sæd udtrænges. Man bør ilde på agrene når man har skåret (den), thi da flyver den i ilden, som drager den til sig ... Er der meget af den så er det bedst at skære inden den bliver moden, da den selv kryber ud hen til en side.⁴⁶

I Sverige anstillede Jacob Sjösteen 1743 forsøg med udryddelsen, men kom til det resultat, at den hørte blandt *de håbløse hensigter* idet flyvehavren modner tidligere og straks drysser frøene, som et relativt godt middel tilråder han at så rug – *thjo oftere en ager besås med rug, desto mindre skade lider den af havren.*⁴⁷

Førnævnte Retzius skriver 1806: *Den, som har sine agre for sig selv (uden for fællesdriften) kan vel blive denne fjende kvit hvis han nogle år ophører med al vårsæd undtagen ærter, vikker, bønner og den ægte engelske hvidhavre, men da må jorden vel tilberedes og kornet sås meget tykt.* Man afbrænder i Västergötland stubben, men Retzius mener at mange frø trædes ned under høstarbejdet og således undgår ilden. Det

tager mindst fire år at bekæmpe flyvehavren med ren udsæd og aflugning, men blot nogle får oversete aks gør hele arbejdet spildt.

En norsk sognepræst valgte et andet middel – medio 1700-tallet noterede han i kaldsbogen: *Landhavren ... var her i sådan mængde, at kornet blev halvt blandet dermed, hvilken jeg odelagde således: Jeg lagde mig 4 a 500 duer til, hvilke særdeles gerne ader dette frø ...*

EKSEMPLER PÅ PRAKTISK ANVENDELSE AF FLYVEHAVREN

Medens andre vildgræsser såsom blød hejre, rughejre, kvik og draphavre trods alt havde en vis værdi (*hejre og klinte er bedre end inte*), gjaldt det hos os ikke flyvehavren. Men flere steder i Norge og Sverige (således Dalarne) gav kærnerne et ringe brødmel i misvækst og dyrtid, de skulle samles umodne. Omvarende dalkarle medførte brød bagt af frøene; *som grøn kan den bruges til fodring, kreaturerne ader den gerne og heste frøene*.⁴⁸

Amerikanske indianere konsumerede store mængder af de hårde, skarpkantede frø. Behåring og stakke blev afsvedet, hvorefter frøene med behændig rystning ristedes i en skål over glødende trækul og knustes i en morter. Melet iblandet salt og asken fra bestemte planter spises tørt.⁴⁹

Endelig en mere kuriøs anvendelse: den hygroskopisk drejende stak (måske snarere af purhavre) viser luftens fugtighedsgrad. *Når man bryder en stak af, befæster dens tykkeste ende lodret på et bræt, afbrækker den øverste spids og fæster en fin nål af horn eller fiskeben i dens sted, beskriver den på brættet en kreds, som man kan inddele efter behag, og man har en meget god vejrpåføret.*

KILDEHENVISNINGER

- 1 Bertsch, Karl & Bertsch, Franz, 1947, *Geschichte unserer Kulturpflanzen*, Stuttgart, s. 78ff.
- 2 Dieken, Jan van, 1971, *Pflanzen im ostfries. Volksglauben und Brauchtum*, Aurich, s. 86 (ca. 1820). Om kornarternes transmutation: *Ugeskrift f. Agron.* 23, 1970, s. 476–79, 502–06, 554–57.
- 3 *Dansk Museum* 1, 1782, s. 263.
- 4 Buckman, J., 1858, *The natural history of British meadow and pasture grasses*, London, s. 69f.
- 5 *Sveriges utsädesförenings tidskrift*, 1906, 309–18.
- 6 Zade, A., 1918, *Der Hafer*, Jena, s. 216.
- 7 Cit. efter *Für eine sozialistische Landwirtschaftswissenschaft*, 1952, nr. 2.
- 8 *Agrobiologi* (russ.), 1953, s. 11–25
- 9 *Ibid.*, s. 38–43.
- 10 Fisch, G., 1956, *Macht die Natur Sprünge?*, Berlin, s. 47.
- 11 *Agrobiologi*, 1954, s. 73–82.
- 12 Renfrew, Jane M., 1973, *Palaeoethnobotany*, London, s. 87.
- 13 Jessen Knud & Lind, Jens, 1922–23, *Det danske Markkrudts Historie*, København, s. 18, 100, 190f.
- 14 *Runa*, 1849, s. 8.
- 15 Marzell, H., 1943, *Wörterbuch d. deutschen Pflanzennamen* 1, Leipzig, s. 527f.
- 16 Heukels, H., 1907, *Woordenboek der nederland. volksnamen van Planten*, Amsterdam, s. 34.
- 17 Fleischer, E., 1793, *Forsøg til en alm. Naturhistorie* 6, København, s. 717.
- 18 Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks plantnavne* 1, København, s. 170.
- 19 Friend, Hilderic, 1883, *Flowers and Flower Lore*, London, s. 290f.
- 20 Høeg, Ove Arbo, 1974, *Planter og tradisjon*, Oslo, s. 237.
- 21 Linné, Carl von, 1748, *Flora oeconomica*, Uppsala, s. 12, gentages af Retzius, A. J., 1806,

- Försök til en flora oeconomica Sveciæ I, Lund, s. 95.
- 22 Høeg [note 20].
- 23 Lyttkens, Aug., 1904–15, *Svenska Växtnamn*, Stockholm, s. 1497; Suhonen, P., 1936, *Suomalaiset kasvinnimet*, Helsingfors, s. 58; Bouda, K. & Baumgartl, D., 1955, *Nombres vascos de las plantas*, Salamanca, s. 28.
- 24 Lange [note 18] 3, 1961, s. 820.
- 25 Haillant, N., 1885, *Flore populaire des Vosges*, Paris, s. 187.
- 26 Olrik, Axel, 1909, *Løke i nyere Folkeoverleveling*, København, s. 5f., 14; Løkes græs var i Thy vindaks (*Agrostis spica-vanti*) og enårig rapgræs (*Poa annua*), Løkes havre også gul okseøje (ca. 1700), løkesæd er 1939 på Mors optegnet for Purhavren (*A. strigosa*): Lange [note 18], s. 43, 170, 348; II, 1960, s. 287.
- 27 Loorits, Oskar, 1949, *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* I, Uppsala, s. 458.
- 28 Sébillot, Paul, 1906, *La Folk-Lore de France* 3, Paris, s. 444.
- 29 Urne, J. C., 1964 [1757], *Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm*, København, s. 15, 50.
- 30 Holmgaard, Jens, 1962, *Indberetning om kornavlens i Danmark 1778 og forslag til den forbedring*, København, s. III.
- 31 Hansen, K., 1904–14, i *Landbrugets Ordbog* 2, s. III.
- 32 Jensen, Erling & Pontoppidan, Niels J. i *Plantevælden i de løll.-falsl. landboforeninger*, 1945, s. 83–92; 1946, 68–74; 1947, 86–94; 1948, 83ff., 94–97.
- 33 *Vestlollands Avis*, 27/1 1955.
- 34 Schübeler, F. C., 1885, *Norges væxtrige* I, Christiania, s. 265f. (m. litt. henvisninger).
- 35 Høeg, Ove Arbo, 1974, *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973*, Oslo, s. 237.
- 36 Retzius [note 22], s. 93.
- 37 Fries, Elias, 1880, *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen*, Stockholm, s. 28.
- 38 Jessen og Lind [note 13], s. 189.
- 39 *Morgen-Posten* 4, 1789, s. 480–88; *Oeconomiske Annaler* I, 1797, s. 269.
- 40 Urne [note 31], s. 9.
- 41 Rafn, C. G., 1796, *Danmarks og Holsteens Flora* I, København, s. 569f.
- 42 Begtrup, G., 1803, *Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland* 2, København, s. 456.
- 43 Nielsen, P., 1879, i *Landbrugs-Ordbog for den praktiske Landmand* 3, s. 50f.
- 44 Linné, Carl von, 1965, *Västgötaresa*, Stockholm, s. 100.
- 45 Linné, Carl von, 1963, *Skånska resa 1749*, Stockholm, s. 150.
- 46 *Bergens Museums Aarbok*, 1910, nr. 1, s. 20 (Martin Vahls referat).
- 47 *Kungl. svenska Vetenskaps-Akad. handlingar*, ty. udg. 1854 ved G. Kaestner, II, s. 194, 96.
- 48 Hornemann, J. W., 1806, *Forsøg til en dansk oeconomisk Plantelære*, København, s. 99; 1821, s. 13.
- 49 Chesnut, V. V., 1902, "Plants used by the Indians of Mendocino county, California", *Contributions from the United States National Herbarium* 7.3, s. 311f.